

Karşılaştırmalı Olarak Birleşik Avrupalılık Fikirleri ve Türkler de Avrupa Algısının Kökenleri

Ergenekon Savrun¹

Özet

Bu makalenin amacı günümüz Avrupa ve Avrupalılık fikrinin köklerine inerek Birleşik Avrupa fikrinin ortaya çıkış noktasındaki gelişmelere, sebeplerine, neden ve sonuçlarına karşılaştırmalar yaparak ele almak olacaktır. Türk tarihinde Avrupa ve Avrupalılık anlayışının nasıl ve neden geliştiğine değinilecektir. Bilindiği gibi yaşlı Avrupa kıtası yüz yıllardan beri Hıristiyanlığın egemenliği altında kalmıştır ve halen de öyledir. Ancak, Avrupa büyük din savaşlarını ve çekişmesini yaşamış, ayrıca coğrafi keşiflerle de birlikte git gide emperyalist bir güç haline gelen Avrupalı devletlerin birbirleri ile mücadele içine girmiştir. Fakat hiç şüphe yok ki siyasi anlamda en büyük köklü değişimleri sırasıyla 30 Yıl Savaşları'nın ardından ortaya çıkan Westphalia (1648) düzeni, 1789 Fransız Devrimi ve Napolyon'un etkisi, I. Dünya Savaşı ve son olarak II. Dünya Savaşı. Hemen sonrasında Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla Avrupalı devlet adamlarını tekrar bu acıların ve istilaların yaşanmaması için kendilerini zorunlu hissettikleri ortak bir Avrupalılık fikri ve kimliği kurmak olacaktır. Ancak, biz II. Dünya Savaşı ve sonrasına değinmeyeceğiz. Daha çok 18. yüzyıl ve 19. yüzyıllara ve 20. yüzyılın başlangıcına odaklanacağız. Bütün bu saydıklarımızın dışında Avrupa siyasal tarihine de Türklerin hiç şüphesiz büyük etkileri olmuştur, aynı şekilde Avrupalı devletlerinde Türk siyasal tarihine etkileri olmuştur. İşte bizde bu gelişim sürecini akademik bilgiler ve tarihsel gerçeklikler ışığında ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Avrupalılık, Türklerde Avrupa Olgusu, Türk Tarihinde Batı Algısı

Comparatively United Europeanes Ideas and Origins of European Perceptions on Turks

Abstract

The purpose of this article is that descend to the roots of today's Europe and Europeanes idea and while we are doing that, we will discussing to make developments, cause, causes and consequences of emergence point of United Europe. We will also focus on how and why to approach Europe and Europeanes idea has developed in Turkish history. As known old Europe Continent has been remained under the domination of Christianity for centuries and it remained so. Barely, Europe experienced great religious wars and strife, furthermore together, Europe increasingly become an imperialist power and European states have entered into combat with each other with the geographical discoveries. However, there is no doubt, the biggest fundamental change in the political sense respectively resulting Westphalia order (1648) after the Thirty Years War, 1789 French Revolution and impact of Napoleon, I. World War, and lastly II. World War. Just after the started of the Cold War period, European statesmen feel forced to not live those destructions and suffering invasions again. Therefore, they will create a common (United) European idea. Unless, we are not going to focus on II. World War and after process. We are going to focus on more between 18th and 19th centuries, and the beginning of the 20th century. All of these except What we say, Turks has make massively and great impacts on political history of Europe, as in the same way European Sates has also make great impacts on political history of Turks. Here we take these developments in academic information's and will consider in the light of historical realities.

Key Words: European's, Europe Phenomenon on Turks, Western Perception on Turkish History

¹ Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Anabilim, Dalı Karşılaştırmalı Tarih Bölümü
e-mail: ergenekonsavrun@gmail.com

Giriş

Rousseau'nun toplumsal sözleşme muakidine, vatandaş haklarının temeli olan ve gelecekte liberalizm, sosyalizm ve nihayet refah devletine yol verecek olan bireyci düşünce biçimi, Avrupa medeniyetinin de temel taşlarından birisi ola gelmiştir. Yunan'dan Roma'ya; Roma'dan Germen kabileler topluluğuna süzülen bireycilik anlayışı, Hristiyan düşünceyle yoğrularak ulus devletlerin yapı taşlarından biri olana kadar Avrupa düşüncesinde muhafaza edilmiştir. Ancak bireyin polis' inde yaşayan Aristoteles'in aksine, bireyin feodal savaşların karmaşasında kaybolduğu 17. yüzyılda yazan İngiliz filozof Thomas Hobbes, devleti Kutsal Kitaptaki (Tevrat) canavar "*Leviathan*" olarak betimlemiştir. Ona göre "*insan insanın kurdudur*"; çünkü doğal hali bencillik ve savaş olan insan kendinin kurbanıdır. Bu nedenle insan akdettiği anlaşmayla erkini devlete aktarmıştır ve böylece barış ve huzuru amaçlamıştır. Aslında bireylerin eşitliğinin hüküm sürdüğü Yunan polis' inde devletin bireysel mutluluğun devamı olarak görülmesine ne kadar olağansa, çatışma ve sosyal katmanlaşmanın yarattığı eşitsizliklerin hüküm sürdüğü dönemin Avrupa'sında devletin bireyin çatışmasının devamlılığı olarak betimlenmesi de o kadar doğaldı. Öyleyse soru Leviathan'ın bireyle ve bireyin Leviathan'la beraber varlıklarını uyum içersin de nasıl sürdürülebilecekleriydi. İşte bu soruya, doğa yasası ve bireysel eşitliklerin ilhamı olan aydınlanmanın doruğundaki Rousseau cevaplamıştır.(Keynes, 2009)

Rousseau'ya göre, bir zamanlar insanlar ilkel hallerinde, mülkün getirdiği mutsuzluklardan azade altın bir dönem yaşamaktaydılar. Günün devletlerinin dayandığı toplumsal sözleşme ise sahip olanların sahip olmayanları aldatarak devlet kurmaya kandırmalarından ibaretti. Yani çağdaş devletler adil olmayan temeller ve ilkesiz yasalara dayanmaktaydı. Öyleyse, her bireyin haklarını gönüllü olarak mensubu olduğu topluma teslim edeceği yeni bir devlet, bir birlik, bir topluluk, bir siyasi organ kurulmalıydı. Devletin toplumsal sınıflar arasında adaletli bir birliktelik sağlayarak toplumsal uzlaşmayı sürdürülebilir kılabilmesine yönelik inanç, Endüstri Devrimi'yle daha da güçlenmiştir. Endüstri devriminin sağladığı ferah artışıyla beraber, 19. yüzyılda kaçınılmaz olarak görülen, fakirlik ve açlık gibi felaketler yüzyılın ikinci yarısında neredeyse ortadan kalmıştır. Açlık ve fakirliğin ortadan kalmasının getirdiği nüfus patlaması, endüstri devrimi, gelişen ulaşım teknikleriyle zamanın ve uzaklığın yok edilmesi ve tüm bu etkenler 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Avrupa siyasi sitemini daha önce eşi görülmemiş bir dönüşüme zorlamıştır.(Kalergi, 1926)

Böylece Amerikan ve Fransız Devrimlerinin vaadi olan özgür olma ve mutluluk peşinde koşma hakkı Avrupa liberalizminin de sloganı haline gelmiştir. Ancak bu dönemde, liberal akımın

uçlarında doğan sosyalist söylem de güçlenmekteydi. Alt sınıfların, fabrikalarda kullanıma sundukları emeklerinin bir bütün olarak toplumu zenginleştirdiğini görmesi, sınıf mitinin doğumuna neden olmuş ve liberallerin aksine sosyalistler yönetici sınıfla iktidarı paylaşma konusunda pek de uzlaşmacı olmayan bir tutum takınmışlardır.(Deak, 1931, s.424-433)

Nasıl Rönesans bireyciliğin, sanat ve bilim, Reform ise din sahasındaki zaferleriyse; liberalizm ve sosyalizmde siyasal zaferleriydi. Muhafazakâr üst ve orta sınıflar için emperyalizm ve ulusçuluk aynı şeydi ve dönemin Avrupa ulusları için bu destek önemliydi. Ancak yoksul emekçi sınıfının, sosyalist söylem peşinde, bu uzlaşmaya karşı bir tutum benimsemesi önemli bir tehditti. Yaşamlarının başındaki ulus devletler için ulusal dayanışmanın yerini sınıf dayanışmasının alması endişesi, kendini savunma refleksini uyandırmıştır. Doğal olarak tehdidin karşılanmasında olası iki yaklaşım vardı; savaşmak veya benimsemek. Zaten 19. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa devletlerinin tümü ekonomik ve toplumsal konularda müdahaleci politikalar izlemeye başlamıştı.

Bu alanda öncülüğü Prusya (Alman)Devleti yapmış, kaza ve hastalıklara karşı sigorta yasaları çıkartmış, emekli maaşı uygulamasını başlatmış, yerel sanayinin korunması için gümrük duvarlarını yükseltmiş ve serbest piyasa aşırılıklarını karteller ve sübvansiyonlarla ilgili yasalar çıkartarak dengelemeye çalışmış ve böylece ilerde Alman emperyal devletinin sosyalist işçileri muhafazakâr vatandaşlara dönüştürecek ve bu sistemi de geleceğinin temelleri olarak görecektir. (Sontag, 1971, s. 127)

Buraya kadar olan bölümde Avrupa siyasi tarihinde meydana gelen vatandaşlık, bütünleşme ve ideolojiler çarpışmasına kısaca değindik. Tüm bu siyasi gelişmeler bir yana, Osmanlı'da ki reform hareketlerinin kökenlerine bakacak olursak, Metternich dönemi Avrupa'sı ya da Fransız Devriminden de çok öncelerine gitmek gerekir. İlber Ortaylı'nın da değindiği gibi;

Osmanlı modernleşmesi Tanzimat devriyle sınırlanamaz, daha eskiye uzanan bir olgudur. Osmanlı modernleşmesi Avrupalılar ile ani karşılaşmanın yarattığı bir şok da değildir. Çünkü Osmanlı coğrafyası, tarihi boyunca Avrupa coğrafyası ile siyasi, iktisadi yönden bir beraberlik içindedir. Üstelik dinler ve diller mozaiği olan bu imparatorlukta değişme deyince, tüm sistemi kapsayan eşzamanlı bir tarihsel toplumsal olguda söz konusu olamaz (Ortaylı, 2006, s. 13).

1683'te Viyana bozgunundan sonra başlayan felaketlerle ve sarsıntılarla dolu 20 yıllık bir sürecin sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk köklü ıslahat hareketleri 18. yüzyılın başlarında başlamıştır. Sultan II. Mustafa zamanının da Karlofça (1699) ve İstanbul (1700)Antlaşmalarının yapılmasından sonra devlet işleri büyük ölçüde Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tesiri altına girmiştir. Ordu da büyük bir huzursuzluk hâkimdi, çünkü ordu savaşmak

istiyordu, ayrıca Şeyhülislam'a tepkiler vardı ve Edirne ve İstanbul'un arasındaki payitahtlık mücadelesi de görülmekteydi. Bütün bu sorunların gölgesinde II. Mustafa'nın kardeşi, III. Ahmet (1703)tahta geçmiştir. III. Ahmet döneminde izlenen politikaların esasını Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yaptığı tesirlerle açıklamak mümkün olacaktır.

Zira Karlofça, Osmanlı'nın sadece Hıristiyan Avrupa dünyasıyla olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmayıp, içerde de duraklama ve bozukluklar devrinin ağırlaşması ve çöküş döneminin başlangıcı olarak görülür. 18. yüzyıl başlarında başlayan bu ıslahatlar sınırlı bir değişimdi ve duraksayarak ilerleyip yer yer yenileşme hareketinin Osmanlı düzenini tamamen zayıflatacağını ileri sürenlerle de karşılaşılacaktı. Bundan dolaydır ki, 18. yüzyıl da yenileşme hareketleri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Aynı zamanda, yenilikçilerin büyük çoğunluğu, elde ettikleri başarıların meyvesini toplayamadan bu teşebbüslerini hayatlarıyla ödemek zorunda kalmışlardır. Osmanlı tarihinde Avrupa tarzında ilk yenileşme hareketi hiç kuşkusuz III. Ahmet döneminde başlamıştır. Bunun en büyük sebebi ise, Avrupa'ya karşı, Osmanlı askeri düzeninin ve silah teknolojisinin iflas ettiğine olan kanaat olsa gerektir. (Yalçınkaya, 2002, s.63-65) Büyük imparatorlukların gerileyişi her zaman büyüleyici bir konu olmuştur ve günümüzde hem saltanat ihtişamının yok oluşundan memnuniyet duyanlar hem de ona gözyaşı dökenler için yeni bir hüznün vesilesidir. Ciddi biçimde ele alınmamış olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun gerileyişi de bu ilgiden payını almıştır. (Lewis, 2011, s.31) Her ne kadar Osmanlı ıslahat hareketleri, III. Ahmet döneminde de başlasa da, Osmanlı ıslahatlarının ve ıslahatçıların babası I. Abdülhamit'tir (1725-1789). I. Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğunun kurtulması için ıslahatlara ihtiyaç olduğunu idrak edip kendinden önce başlatılan yenileşmelere hız kazandıran ve yeniliklere öncülük eden 18. yüzyıl padişahlarının en güçlülerindedir. I. Abdülhamit cephelerde Avrupa ordularıyla mücadele edebilmek için yeni askeri teknik, eğitim ve silah ihtiyaçlarının giderilmesinde kendinden öncekilere göre daha ileri gitmiştir. Bu yüzden bu dönemde çok sayıda yabancı askeri danışman ve uzman getirilip bunların ihtida etme ya da Osmanlı üniforması giyme gerekliliği de kalkmıştı. I. Abdülhamit artık kendinden sonraki köklü ıslahat hareketlerine girişecek olan III. Selim, II. Mahmut ve Tanzimat dönemleri için yapılan yeni reformların keskin dönüşünü başlatan padişah olmuştur. (Yalçınkaya, 2002, s.100) Yukarda da anlattıklarımızdan anlaşılacağı gibi, Osmanlı'da ilk ıslahat hareketleri, Avrupa'da kinin aksine, öncelikle askeri alanda yapılmak istenmiştir. Bunun başlıca sebepleri ise; ilk olarak Osmanlı Devleti bir kara imparatorluğuymuştu ve 17. yüzyıla gelinceye kadar, en azından Avrupa'nın karşısındaki en ciddi kuvvetti ve ilk başta başarısızlığın nedenlerini, askeri

konulardaki ve savaşlardaki yenilgilere bağlamaktaydılar. Yoksa yenilikçi hareketler ve reformlar toplumun ya da farklı milletlerden oluşan çok uluslu bir imparatorluğun halkının bireysel çıkarları için değildi. Ancak 19. yüzyılın ortalarına gelince, reform hareketleri sadece askeri alanda değil, imparatorluğun tebaası içinde bazen gönüllü olarak, bazen da şartların getirdiği mecburiyetten ıslahat hareketlerine girişilecektir.

Eğer 18. yüzyıl Osmanlısının kısa bir özetine değinecek olursak; farklı kapasitelere ve hedeflere sahip, birbirine rakip en az üç emperyal siyasi oluşumla çevrelenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu rahatlama dönemlerini nadiren görmüştür. Çoğunlukla Osmanlı hükümeti, birçok cephede savaş vermeyi olabildiğince en aza indirmeye çalışmıştır. Savaşlar imparatorluk içinde, toplumun askeri çizgiler doğrultusunda örgütlenmesinden tutun vergilendirme sisteminin büyümesine ve olgunlaşmasına, savaşlar ve hükümete karşı duyulan hoşnutsuzluk gibi siyaseten bedeli ağır iç dönüşümlere varıncaya dek birçok iç gelişmeyi tetiklemiştir.(Barkey, 2011, s.269)Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı ise, Cumhuriyet Türkiye'si ve Balkanlarla, Ortadoğu'da yirmiden fazla ülkenin doğuşunu hazırlayan bir dönemdir. Geçmiş yüzyıllarda mevcut olmayan veya doğuş sürecinde olan çeşitli sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve teknik faktörlerle bütün dünyada köklü, değiştirici etkisini gösteren sanayileşme, kapitalizm ve iktisadi-siyasi emperyalizm, 19. yüzyılda geleneğe bağlı toplumları esaslı bir değişimin içine sürüklemiştir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda karşılaştığı başlıca mesele, idari kuruluşların kendilerinden beklenen vazifeleri gereği gibi yerine getirememesiydi. Başka bir tabirle, temel mesele devlet bürokrasisinin yeteri kadar rasyonel, sistematik ve bilhassa verimli çalışmaması olmuştu. Ayrıca 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde yerel isyanlarla ve Avrupalı devletlerin baskısıyla karşı karşıya kalacaktır, sırasıyla Yunan, Sırp isyanları baş gösterecek ve tıpkı domino taşı etkisi gibi Osmanlı tebaası olan diğer milletlere de bu isyanlar örnek olacak ve Osmanlı'nın canını çok yakacaktır.

Bununla birlikte, Osmanlı idari müesseselerinin ve personelinin neden fayda ve verimlilik esaslarından uzaklaştığını burada uzun uzadıya incelemeye imkân yoktur. Ancak sosyal yapının değişmesi, ordunun yeni silahlarla donatılmasının ortaya çıkardığı mali meseleler, idari teşkilatın iktisadi kaynakları kontrol etmesi ve bu sayede sahip olduğu mali imkânlarını durmadan artırmak istemesi, bunların karşısında yeni sosyal grupların kuvvet kazanarak siyasi haklar istemeleri, devletin hem idari hem de ahlaki vazifeleri yürütmekle görevli olması, geçmiş yüzyıllarda padişah ve bürokrasinin haklaalakasının azalmış bulunması ve diğer birçok şartın değişmesi, mevcut idari sistemin yetersizliğini ortaya koymuştur. (Karpat, 2012, s.13-14)

19. yüzyıl Osmanlı Tanzimat hareketlerinin özelliği ise, Osmanlı'nın dış tehlikelere karşı cevabının geçmişte büyüklük sağlayan kurumların reformuna yönelik geleneksel çabalar yüzyılıdır. 19. yüzyılın reform çabalarına doğru geliştiği süreç, 18. yüzyıl bitmek üzere iken ve 19. yüzyılın başında ülkeyi yöneten iki sultanın saltanatı dönemlerinde,(III. Selim 1789-1807 ve kuzeni II. Mahmud 1808-1839) meydana geldi.(Shaw, 2002, s.618) III. Selim dönemi, yukarıda anlatılan bozukluklara karşı değişik kaynaklardan gelen tepkilerle doludur. Bunların ayaklanmalara kadar vardığı da olmuştur. Dağlı eşkıyası hareketi, Ahmet Cezzar Paşa olayı, Mısır Beylerinin başkaldırışı, Arabistan'da Vehabilik hareketi, Sırp ayaklanması, Akdeniz Rum korsanlarının hareketi gibi. Sultan Selim, bu kargaşa ortamından ancak reformlar yoluyla çıkabileceğine inanmaktadır. Tahta geçtikten sonra da Ebu Bekir Ratip Efendiyi Avrupa kurumlarını tanıması ve kendisine bu konuda bilgi aktarması için Avusturya'ya gönderecektir. Bu özel elçi 1792'de yazdığı ayrıntılı raporda, padişaha Avrupa ülkelerinin askeri, idari ve siyasal yapılarını ve oradaki yeni düşüncelerini anlatmaktadır.

Genç padişahın kafasında henüz babası III. Mustafa ve amcası I. Abdülhamit'te olduğu kadar bile reform düşüncesi yoktur, Ancak 1792 Rusya yenilgisinden sonra, onda da yenilik düşüncesi uyanır ve Nizam-ı Cedit dönemi böylece başlar.(Tanör, 1992, s.25-26) Nizam-ı Cedit'tir. Islahatın etkisi en çok askeri alanda görüldü. Önce mevcut ocakların ıslahatına girildi. İdari ve askeri işlevler ayrıldı, birinciler nazır denen kişilere verildi. Ağalar yalnızca askeri konularla uğraşacaklardı, işe yaramayan askerler ayıklandı. Kısacası askeri konularda ve savaşlardaki Yeni Çeri Ocaklarının başarısızlıklarının önüne geçilmek isteniyordu. Burada kısaca yeniçerilerin neden başarısız olduklarına değinecek olursak. Bunları savaşçılığı bir yana atarak, çoluk çoluğa karışıp esnaflık yaptıkları söylene gelmiştir. Osmanlı askeri fetih savaşlarına hevesle katılıyordu. Bu tür savaşlar devlet içinde, asker içinde bir kazanç kapısıydı. Savunma savaşlarına karşı ilginin daha az olacağı, savaşların çoğunlukla felaketle sonuçlandığı çağlarda ise ilginin büsbütün az olacağı söylenebilir. (Akşin, 2002, s.70-80)

Gerçekten de, Avrupa'dan esinlenerek yenilikler yapma, Sultan Selim'in reform anlayışının ayırt edici özeliğidir. Bu kapsamıyla Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) hareketinin amacı, yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devletinin Avrupa'nın bilim, sanat, tarım, ticaret ve uygarlıkta yaptığı ilerlemelere ortak kılmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür. III. Selim'in yenilikçiliği, devlet sisteminin temellerine dokunmadan onda düzeltmeler yapmaktan ibarettir. Bunun ötesinde ne padişah ne de dönemim ileri gelenleri, Fransız Devrimi'nin demokratik ilkelerini kavramak ya da benimsemek durumundadırlar; anlaya bildikleri ölçüde de bunlara karşıdırlar.

Ayrıca, özgürlük, eşitlik ilkelerini getiren Fransız Devrimi'nin, bu esaslarının çeşitli milliyetlerce benimsenmesi halinde, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu için yıkıcı sonuçlar doğurması olasılığı da yüksektir. Devrimin getirdiği tehlikeler den biri de, özünde yatan '*laiklik*' ilkesidir, din ve devlet ayrılığı anlayışıdır. İstanbul yönetici çevrelerini Cumhuriyet fikrinden de daha fazla tedirgin eden yenilik budur.

III. Selim döneminin başlıca kazanım ise 'Meşveret Usulü'nün yeniden canlandırıp kurumsallaştırılmasıdır. Böylece kararlar, devlet ileri gelenlerinin katıldığı ve padişahın başkanlık ettiği toplantılarda oluşturulmaktadır. Bu dönemde oluşturulan bu kurulun adı '*Meclis-i Meşveret*' tir. Meşrutiyet rejiminin kurulmasını hazırlayan bir hareket olarak da değerlendirilmektedir.

Batı tipi bir ordu kurma yoluna gidilmesi ve bu amaçla Fransız öğretmen, uzman ve yöntemlerinden yararlanılması, Osmanlı ülkesinde ilk defa olarak batıya dönük bir '*asker aydın*' tipinin doğumuna yol açıyordu. Yabancı ülkelerle sürekli diplomatik temasların kurulması ve bu ülkelere genç kadroların gönderilmesi de, batı düşüncesinin tanınmasına zemin hazırladı. Böylece asker aydınlara paralel olarak, batıya dönük bir sivil aydın tipi de oluşmaya başladı. Bu durum, batıya dönük asker-sivil yeni Türk aydınlarının Tanzimat ve Meşrutiyet gelişmelerinde başrolü oynamalarını mümkün kılacaktır. Böylece, eskinin ulema ocağının yerini alacak yeni bir 'aydın' tipinin III. Selim döneminde başladığı söylenebilir.

III. Selim yeniliklerinin can damarı olan askeri ıslahat, yani yeniçeri ve öbür asker ocaklarının yeniden düzenlenmesi girişimi, başta bu Ocaklılar olmak üzere pek çok kesimi, özellikle İstanbul yüksek ve orta tabakalarını ve taşradaki 'ayan' ve voyvodaları tedirgin ediyordu.

Yukarıda da bazı dış kaynaklı ve iç kaynaklı isyan ve ayaklanmalardan da bahsetmiştik. İşte, temeli ekonomik ve idari olan bu etkenler birtakım fikri ve manevi gerçeklerle örtülerek Nizam-ı Cedit yenilikçiliğinin karşısına çıktı. Öte yandan, yeniliklerin esin kaynağı olarak bilinen Fransa'nın Mısır'a saldırması ve bunun sonucu olarak bu devletle diplomatik ilişkilerin kesilip savaş durumuna geçilmesi de, içteki reform karşıtlarını güçlendirmiştir. Bütün bu gelişmeler, III. Selim yenilikçiliğinin sonunu hazırlamıştır. Geniş muhalefet kesimi ve Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla da son bulacak, III. Selim tahtan indirilip yerine IV. Mustafa geçirilecek ve Nizam-ı Cedit (1807) ortadan kaldırılacaktır. (Tanör, 1992, s.26-29)

Meşveret'ten biraz bahsedecek olursak. Meşveret, sorumluluğun paylaşılmasını ve toplum katmanlarını arasında alınan karar etrafında bir fikir ve amaç birliği oluşturulmasını gerektiren olağanüstü ve önemli konularda sıklıkla başvurulmuş bir uygulama olup çeşitli kesimlerden

görüülecek konuyla ilgili kimselerin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilirdi. Meclis savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak ve dâhili, harici, mali ve iç güvenlikle ilgili önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanırdı. Böylece karar ve sorumluluğu yaymak, paylaşmak ve geniş bir mutabakata dayandırarak alınan kararları halkın gözünde meşrulaştırmak düşüncesiydi. (Akyıldız, 2006, s.31)29 Mayıs 1807'de III. Selim tahttan indirilmiş, Nizam-ı Cedit ordusu dağıtılmış ve padişahın Osmanlı İmparatorluğunu modernleştirme çabaları engellenmişti. Osmanlı yönetici sınıfı arasında gericilik yine almış başını yürümüştü. Halefi IV. Mustafa'nın kısa süren hükümdarlığında (1807-1808) yeniçeriler ve yandaşları eski düzene karşı çıkmak cüretinde bulunan herkesi ortadan kaldırmaya çalışsa da, bunda başarılı olamadılar. Selim'i destekleyenlerden hayatta kalanlar. Tuna (Ruşçuk) ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın liderliğinde toplanarak III. Selim'i kurtarmak ve reformlarını yeniden uygulamaya koymak için birleştiler. Alemdar Mustafa Paşa ordusunu İstanbul'a getirdi ancak asker saraya girmeden III. Selim öldürüldü. Alemdar Mustafa Paşa ve destekçileri emellerini gerçekleştirmek için tahta III. Selim'in amcaoğlu II. Mahmut'u (1808-1839) geçirdiler.

Sultan II. Mahmut zamanla III. Selim'den daha güçlü ve daha başarılı bir reformcu olduğunu ortaya koyacaktır. Çünkü Sultan Mahmut, Sultan Selim'in zayıflıklarının ve kararsızlıklarının sonuçlarına tanık olmuştu. Aynı zamanda Nizam-ı Cedit programının getirdiği sınırlı reformların bile ne denli başarılı olduğunu görmüştü.

II. Mahmut hükümdarlığına kendisini iktidara getiren Alemdar Mustafa Paşa'nın hâkimiyeti altında başlamıştı. Alemdar Mustafa Paşa, Osmanlı Devletinde iktidarın doruğuna yükselen ilk taşra ayanıydı. Kendisi geleneksel Osmanlı düzeninin bir ürünü olduğu için reform kavramı da bu kalıplar içinde kalıyordu. Alemdar Mustafa Paşa'nın yükselmesi taşra Ayanı'nın görmezlikten gelinemeyeceğini kanıtlıyordu. (Shaw, Kural, 1994, s.25-26) Bundan sonra, II. Mahmut tarafından sadrazam seçilen Alemdar ile onun destekleyicileri olan Rusçuk yaranı, bir süre için merkezdeki asıl güç odağı haline geldiler. Bu gelişmelerin Osmanlı-Türk anayasa hukuku açısından ilk önemli ürünü '*Sened-i ittifak*' adlı belgenin ortaya çıkmasıdır.28 Eylül 1808'de Kâğıthane köşkünde yapılan bu toplantıya '*Meşveret-i Amme*' ayanlardan daha fazla sayıdaki merkez temsilcileri katıldılar. Alemdar Meşveret-i Amme'yi bir söylevle açtı. Bunda ağırlık, yeniçerilerin geriliğine ve yeniden düzenlenmesi gereğine verilmişti, esas amaç siyasal birlikti. Alemdar'ın önerileri ve ortaya attığı konular oturuma katılanlar arasında tartışıldıktan sonra 'meşveret' son buldu ve varılan ortak sonuçlar '*Sened-i ittifak*' adı verilen bir protokolle saptandı ve imzalanıp mühürlendi (7 Ekim 1808). (Tanör, 1992, s.30-32)

Sened-i İttifak, özellikle de Türk hukuk tarihi açısından önemli bir belgedir. Ayrıca Padişah pek gönüllü olmasa da devletin geleceği için, ayanlarla ve yönetimin ileri gelenleriyle Sened-i İttifak'ı kabul etmiştir. Sultan Mahmut eline geçen ilk fırsatta da Alemdar Paşayı' da tepeleyecektir. Ayrıca Sened-i İttifakı, bazı Türk tarihçileri, İngiliz *MagnaCarta*'sı ile karşılaştırmıştır. Sİ (Senedi İttifak) değerlendirmelerinde, *MagnaCarta* ile yapılan karşılaştırmalar da bir başka tartışma konusudur. Bazı yazarlar bu iki olay ve belge arasında paralellik bulmaktadırlar. Orhan Aldıkaçtı yapılış ve hazırlanış özellikleri ile hükümdarın soylulara ya da ayanlara verdikleri hak ve güvenceler açısından iki belge arasında benzerlikler görmektedir. Sıddık Sami Onar ve Tarık Zafer Tunaya'da, Sİ, *MagnaCarta*'yı çağırıştırıyor. İdris Küçükömer'e göre, Osmanlı toplumunda büyük toprak mülkiyetine bağlı yeni bir sınıf olarak beliren ayan gerçeği karşısında eğer 'İngilizlerde olduğu gibi bir *MagnaCarta* aranacaksa bu olsa olsa Sened-i İttifakta bulunabilir. İlber Ortaylı, Sİ'yi modern devlet yapısı ve ideolojisiyle uyumsuz bir belge ile saymakla birlikte, onu *MagnaCarta*'ya benzetmekte, sadece çok gecikmiş bir *Magna Carta* olarak nitelemektedir. Sina Akşin'e göre ise, benzerlikler iki noktadadır, vergilerin saptanması ve cezalandırmada hukuk devleti arayışı.

Karşıt görüşte yer alan Niyazi Berkes'e göre ise, iki belge arasında bir benzerlik aramak yanlıştır. İlk başlarda lordlara hak tanıyan *MagnaCarta* zamanla burjuvaları da bir heyet, sınıf ya da 'etat' olarak kapsamına alan bir anlayış ve uygulamaya açılabilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirinden kopuk ve bir sınıf bilincine sahip olmayan kişilerden oluşan kişilerden oluşan derebeyliği ise feodalizm demek olmadığı gibi, Sİ de, feodal hakları olan beyler sınıfı ile bir Baş-Bey durumundaki hükümdar arasında yapılmış bir sözleşme değildir". (Tanör, 1992, s.32-33)

Nizam-ı Cedit'in yıkılışından 1830'lara kadar geçen bocalama süresi, eski siyasi rejimin yerine yeni bir siyasi sistem geliştirme sorununda üç yön tutabileceğini gösterir. 1.) Şeriata dayalı bir İslam devleti kurmak, 2.) Merkeziyetçi hükümdarlık örgütü ile taşra güçleri arasında sözleşmeye dayalı bir devlet kurmak, 3.) Hükümdarın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bir bürokrasi monarşisi kurmak. Sözü edilen sürede bunların hiçbiri belirli ve bilinçli bir siyasi görüş haline gelememiştir. II. Mahmut'un hükümdarlığının sonlarına rastlayan ilk aşamada bu eğilimlerin üçüncüsü üstün geldi. Fakat çağdaş koşulların etkisi altında aydın monark olarak bu hükümdarın girişimlerinin kendisi, mutlak hükümdarın gücünü kısma yönünde bir değişiklik yapılması sonucu yarattı ki, bu 'Tanzimat'tır. (Berkes, 2002, s.169)

19. yüzyılın ilk çeyreği, ya da Tanzimat'a kadar olan dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun içteki ve dıştaki isyanlarla geçtiğini vurgulamıştık. Sırasıyla Balkanlar'da Sırp isyanı ve onu örnek

alan Yunan ayaklanması sonrası Mora'nın elden çıkışı ve Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması. Bütün bu sıkıntılar Tanzimat'tan hemen önce vefat eden Sultan II. Mahmut'un oğlu Sultan Abdülmecit'e iki miras bıraktı Birisi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yapılan savaş, diğeri de Osmanlı Devletine yeni düzen vermek için ilanı kararlaştırılmış olan Tanzimat idi. (Yurdaydın, 2002, s.313)

Tanzimat Fermanı'nın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhran, Avrupa devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin müdahalesiyle bir çözüme kavuşturulmak istenmişti. Nitekim 1838'de İngiltere ile yapılan Ticaret Antlaşmasınının (*Balta Limanı*) bu devlete sağladığı imkânları göz önünde tutan bazı tarihçiler, başta İngiltere olmak üzere başlıca Avrupa devletlerinin, Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir ekonomik ve sosyal düzen kurmak suretiyle imparatorluğu ayakta tutmakta birtakım çıkarları bulunabileceğini ifade etmektedir.

Reşit Paşa tarafından hazırlanan ve Gülhane Meydanı'nda 3 Kasım 1839'da okunan *Tanzimat Hatt-ı Hümayunu*, bütün tebaanın can, mal, ırz ve namusunu korumayı ve mahkeme edilmeden kimsenin idam edilmeyeceğini, herkesin mülkiyet hakkına sahip olabileceğini ve bu hakkı devletin müdafaa edeceğini teyit ve taahhüt ediyordu. Bu fermanla ayrıca, vergilerin belli oranlara göre ve eşitliğe uygun olarak alınacağı, askerliğin belli süreler içinde yapılacağı ve bilhassa farklı dinden olanlara da eşit muamelede bulunulacağı belirtiliyordu.

Şüphesiz Tanzimat, devlet idaresinde mecburi olarak köklü bazı değişiklikler meydana getirmiştir. II. Mahmut eski düzenin temel taşları olan yeniçerileri, sipahileri, ayan ve tımarları ortadan kaldırdıktan sonra merkezin mutlak otoritesini gerçekleştiren bir idare kurabilmiştir. Tanzimat'la birlikte yapılan reformlar, işlerin yürütülmesi için geniş bir memur kadrosunu (bürokrasi) getirmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği en büyük yeniliklerden biri hiç şüphesiz ki din farklarını kaldırarak bütün tebaayı 'eşit' kabul etme vaadidir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslim tebaasını bir '*millet sistemi*' dâhilinde idare etmiştir. Bu sistemde asıl olan, belirli bir dini mezhebe mensubiyettir. Bu yüzden bir Rum milleti denildiği zaman imparatorluk dâhilinde aynı mezhebe mensup olan Rumlar dışındaki bütün tebaa, mesela Bulgarlar, Sırlar, Ortodoks Araplar akla gelirdi. Bu millet sistemine dâhil olan zümreler yalnız uhrevi değil, birçok önemli dünyevi konularda da patrikleri tarafından idare olunurlardı. Tanzimat Fermanı ve bilhassa 1856 *Islahat Fermanı* ile bu konu tekrar teyit ve tasdik edilmiştir. Hıristiyan tebaa, Müslümanlarla aynı haklara sahip vatandaşlar olarak kabul edilmiş olmalarına rağmen baskı altında tutuldukları yönünde şikâyet etmekten geri kalmamışlardır. (Karpaz, 2012, s.45-46)

Tanzimat Fermanı ile ilan edilen ilkeler ağır aksak uygulanmaya çalışılmakta ise de, yabancı devletler yapılanlardan tam anlamıyla memnun kalmamışlardı. Sefaretlerin çeşitli vesilelerle gerçekleştirildikleri müdahalelerden Osmanlı yöneticileri kaçmaya çalıştıkça, onlarda o ölçüde müdahaleci davrandılar. Bu yüzden yeni ferman (Islahat Fermanı), hem içerik bakımından hem de şekil ve hukuk bakımından Tanzimat Fermanı ile benzerlik göstermemekte, devletin hükümranlığını zedeleyen bir özellik taşımaktaydı.

Islahat Fermanı 18 Şubat 1856 Pazartesi gününde vükela, meclis azaları, ulema, cemaat liderleri ve yabancı ülke temsilcilerinin hazır olduğu Arz Odasında okundu. Daha sonra Paris Antlaşması'nda (1856) fermana atıfta bulunularak, fermanın içeriği Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere resmi bir taahhüdü haline getirilmiş oldu. Fermanın ilkeleri incelendiğinde ele aldığı konuları iki ana gruba ayrılabilir. Birinci gruptakiler sadece gayrimüslimleri, ikinci gruptakiler ise bütün tebaayı ilgilendiren hükümlerdir. Bütün tebaayı ilgilendiren ifadelerin iyi ve adil bir idare temennisinden öte, fazla bağlayıcı hükümler olmadığı görülmektedir. Hâlbuki gayrimüslimler ile ilgili konular daha somut özellikler taşımaktadır. Zaten bu yüzden Islahat Fermanı ile gayrimüslimler birlikte anılmışlardır. İfadeler yabancı ülkelerin müdahalesinin açık izlerini taşımaktadır. (Saydam, 2002, s.258) Bu devrin göze çarpan en önemli hususiyetlerinden birisi, memur zümresine dayanan sivil bir bürokrasinin yükselerek yavaş yavaş yönetimde söz sahibi olmaya başlamasıdır. (Akyıldız, 2006, s.45) Tanzimat'a (Islahat da dahil) karşı ilk siyasal tepki, Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma sorununun gerektirdiği reformlar onu Batı devletlerinin baskıları altına soktuğu halde, ya da bu yüzden, reformların Müslüman halka yarar sağlamamasının yarattığı tepkidir. Buna Ulusçuluk (*Türkçülük*) tepkisi demekten çok Şeriatçılık (*Müslümanlık*) tepkisi demek gerekir. Zaman farkını hesaba katmamak koşuluyla, Avrupa'da ki benzerleriyle ilk ayrılık burada başlar. İlk tepki, (Fedailer Cemiyeti) 1856 Reform Bildirisinin yayınlanmasından üç yıl sonra, 1859 Kuleli Olayıdır, ancak çok cılız kalmıştır. İkinci Devrim girişimi ise (Genç Akımı) 1865'te kurulmuş olan '*İttifak-ı Hamiyyet*' adlı bir örgütten gelmiştir, üçüncü tepki ise Yeni Osmanlılardan (*Jön Türkler*) gelecektir. (Berkes, 2002, s.271-275)

Şimdilik Osmanlı'da ki modernleşme ve reform çabalarını bir yana bırakıp, dikkatimizi 1840 ve 1860 seneleri arasında Avrupa'da cereyan eden ve Osmanlı'yı da yakından ilgilendiren önemli siyasi olaylara değineceğiz.

1840'lar birçok ülkede ekonomik zorluk, yiyecek kıtlığı ve felaket yıllarıydı. Özellikle İrlanda'da 1846'da dehşet verici bir açlık yaşandı. Ertesi yıl Orta Avrupa ve Fransa'da ortaya çıkan ticari bunalım büyük bir işsizliğe yol açtı. Bu durumun yarattığı sosyal şiddet radikallerin

her yerde güçlenmesine neden oldu. Bir huzursuzluk bulaşıcı hastalık gibi diğerini tetikliyor ve yeni isyanlarla başa çıkma konusunda uluslararası güvenlik sisteminin kapasitesini zayıflatıyordu. Bunun sonucunda tüm kıtaya yayılan devrim dalgası bir süre için Viyana Antlaşması'nı tehlikeye atacak gibi oldu.

Devrimin sembolik başlangıcı Şubat 1848'de Paris' de gerçekleşti. Louis Philippe, daha geniş kapsamlı seçim hakkında karşı muhalefetini sürdürdüğü için orta sınıfın desteğini kaybettiğini anlayınca derhal tahttan çekildi. '*Şubat Devrimi*' adı verilen bu olayın ardından Fransa'da ortaya bir cumhuriyet çıkması, Avrupa'da ki tüm devrimci ve siyasi sürgünleri cesaretlendirdi. Bir süre için 1815 anlaşmasının parçalanacağından korkuldu. Otuz yıllık komplo rüyaları gerçekleşebilir görüldü. '*Büyük Ulus*' yine harekete geçecek ve devrimin orduları bir kez daha devrim ilkelerini yaymak için yürüyecekti. (Roberts, 2010, s.479)1848 devrimleri 19. yüzyılın en yaygın kitlesel huzursuzluklarının bir sonucuydu; bu kitlesel hareketlerin Fransa, Alman Konfederasyonu, Prusya, Habsburg İmparatorluğu, İtalyan Devletleri, Eflak Eyaleti ve Moldovya üzerinde dolaysız etkileri oldu. İsviçre, Belçika, Danimarka ve İspanya'yı içeren diğer bölgeler çevresel olarak etkilendi. Ne ki, 1849 tam bir düş kırıklığı ve altüst oluş yılı oldu. Orta Avrupa'da devrimler başarısızlıkla sonuçlandı ve gerici rejimler, 1848'de imkânsız gibi görünen bir şekilde, otoritelerini ve güvencelerini yeniden elde ettiler.(Lee, 2010, s.70) Diğer taraftan, 1853 yılına gelindiğinde, Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki etki alanı kurma politikasını bırakarak, bu devleti yıkma politikası izlemeye başlamıştı. Bunu sağlamak içinde kutsal yerler sorununu kullanacaktı.

Hıristiyanlarca kutsal sayılan ve Hıristiyanlığın doğduğu yer olan Kudüs ve çevresinde Osmanlı Devleti, gerek Katoliklere ve gerekse Ortodokslara çeşitli ayrıcalıklar vermiş bulunuyordu. 1853 yılına gelindiğinde bu ayrıcalıklar konusunda Ortodoks Rusya ile Katolikliğin dünya çapında savunuculuğunu yapan Fransa çatışmaya başladılar. Bu sorunu parmağına dolayan ve Osmanlı Devleti için ilk kez yakında ölecek bir 'hasta adam' deyimini kullanan Rusya, İngiltere 'ye mirasın paylaşılması önerisinde bulunmuş, ancak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngiltere bu öneriyi kabul etmemişti. Bunun üzerine Rusya tek başına harekete geçerek, Osmanlı Devletine bir antlaşma ve bu devletin sınırları içinde yaşayan Ortodoksların koruyuculuğunun Rusya'ya bırakılmasını önermişti. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin de desteğiyle bu istekleri reddedince, 19. yüzyıldaki üçüncü Osmanlı-Rus savaşı başlayacaktı. Bu savaşta İngiltere ve Fransa'da Osmanlı'nın safında yer aldılar.

Kırım Savaşı (1854-56), Osmanlıya yardım etmekten çok, Avrupa'ya özgü düşüncelerle yürütüldü. Önemli olan Avrupa'nın siyasal statüsüydü. İngiltere için önem taşıyan Avrupa'da

ki güç dengesi idi, İngiltere'ye göre, Avrupa'da değişiklik bir büyük devletin tek yanlı iradesiyle değil, ancak 'Avrupa Uyumu' içinde diploması yoluyla yapılabilirdi.

İngiltere ve Fransa'nın ortak düşünceleri ise, Rusya'nın Avrupa dışında tutulmasıydı. Bu bakımdan Kırım Savaşı, yakın tarihimizin 'Soğuk Savaş' ortamının önemli bir özelliğinin, 19 yüzyıl örneğidir. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti ilk kez Avrupa Uluslar Topluluğuna kabul ediliyor ve devletin bağımsızlığıyla, toprak bütünlüğü, Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına alınıyordu. BU hüküm, Osmanlı Devletinin 19. Yüzyılda içine düştüğü durumu ve zayıflığını açıkça göstermektedir. Artık Osmanlı kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyacak durumda değildir.

Osmanlı Devleti, çok pahalıya gelen yıkıcı bir savaşı yürütebilmek için, Avrupalı bağlaşıklarından, ödeme yeteneğinin çok üstünde borç para almıştır. Zaten cılız olan endüstrisinin gelişmesi, 1839 ticaret sözleşmesiyle engellenen devlet, bu borçların altından kalkamamış ve sonunda Avrupa devletlerinin mali denetimi altına girmiştir. Savaşı kazanan tarafta da olsa Osmanlı, Paris Antlaşmasıyla (1856) Eflak ile Boğdan'ın özerkliğini kabul etmiş, Sırbistan'a verdiği ayrıcalıkları ise genişletmiştir. Bu hükümde Osmanlı Devletinin parçalanmasında dönüm noktası olarak görülebilir.

Kırım Savaşının diğer bir sonucu ise, bugünkü modern Avrupa'nın temellerinin atılmasında da önemli bir aşama niteliğindedir Kırım Savaşı. Savaşa asker gönderen Piyemonte (İtalya), Paris Barış Konferansı'na yalnız Piyemonte'nin değil tüm İtalya'nın temsilcisi olarak katıldı. Konferansta İngiltere'nin sempatisini ve III. Napolyon'un da etkin yardımını sağladı. Böylece İtalyan siyasi birliğinin temelleri de bu savaş sonunda atıldı. Ayrıca, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın savaşmalarından ve böylece dikkatlerinin Yakındoğu'ya kaymasından yararlanan Prusya'da, Alman ulusal birliğini sağlamak için gösterdiği çabalara uygun bir ortam buldu (Sander, 2009, s.306-310).

Şimdi de İtalya ve Almanya'nın Ulus Devlet olma sürecine değinecek olursak; Son birkaç yüzyıldır, İtalya, Avrupa'nın birleşme olasılığı en az bölümü olarak görüle gelmişti ve bundan dolayı da, Metternich'in onun sadece bir coğrafi ifade olduğuna dair gözlemini haklı çıkarır bir durumdaydı. Ne ki, tüm bölgelerde yabancıların hâkimiyetine veya yerel baskılara karşı başkaldırma eğilimine eşlik eden ve alttan alta gelişmekte olan milliyetçi düşünce akımları vardı. Aynı zamanda, Gioberti'nin federal birleşme ve Mazzini'nin üniter cumhuriyetçilik tasarılarını kapsayan kurumsal birleşme taslakları da vardı. 1848 devrimleri gösterdi ki, işgalcilerin kovulması ve siyasal birimlerin sayısının azaltılması, kusursuz bir diplomatik ve askeri yeterlilik de gerektiriyordu.

Bu özelliklere, diğerlerinin başarısız olduğu başarısız olduğu yerde başarıya ulaşmış olan Kont Camillodi Cavour (1810-61) ve Guiseppe Garibaldi (1807-82) sahipti. Bu derecede farklı iki devlet adamının hayal edilmesi bile zor olacaktır. Cavour bir aristokratken, Garibaldi bir deniz tacirinin oğludur. 1860'ta kurulan İtalyan Krallığı, ne Cavour'un ne de Garibaldi'nin asıl tasavvurlarına uyuyordu. Belki de, Cavour ve Garibaldi arasındaki en büyük ayrılık, iktidarlarının ana dayanağında ve otorite kavramlarında yatmaktaydı. Cavour, kitlesel katılıma karşı duyduğu derin kuşkuyla birlikte bir parlamenterdi. Öte yandan, Garibaldi, doğrudan kitlelerin desteğine başvurmaya hazır bir popülistti. Cavour devrime ve radikalizme karşıydı ve Guizot ile Fransız Orleans Monarşisi'nin (1830-1848) felsefesine benzer bir muhafazakâr-liberal tutum takındı. Garibaldi ise, kendisini birinci Fransız Devrimi'nin ideolojik takipçisi olarak gören, 19. yüzyılın en büyük radikallerinden biriydi (Lee, 2010, s.91-94).

Daha da öncesine incek olursak; Napolyon Savaşları'nın altüst ettiği Avrupa haritasına bir düzen vermek, daha doğrusu 18. yüzyıl düzenini sürdürmek için toplanmış bulunan Viyana Kongresi kararlarına göre kurulmuş bulunan 36 devletli Germen Konfederasyonu ve İtalyan yarımadası, büyük ölçüde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun etkisi altına alınmış bulunmaktaydı. Bu yüzden, İtalyan ve Alman ulusal birlikleri kurulacaksa, Avusturya'nın bu etkisinin kırılması, daha açık bir deyişle, bu devletin savaş alanlarında yenilmesi gerekmektedir. Piyomente Başbakanı Kont Cavour, Avusturya'yı yenebilmek için Fransa İmparatoru III. Napolyon ile ittifak kurdu. Napolyon dış politikasını Katoliklik ve Milliyetçiliğin savunulması üzerine kurduğundan, İtalya'da ki bu mücadeleyi destekledi ve iki devlet 1859 Haziranın da Magenta ve Solferino'da kesin zaferler kazandı (Sander, 2009, s.219-220). Böylece İtalyan ulusal birliğinin ilk adımı gerçekleşmiş oluyordu. Prusya'ya gelince de; İmparator III. Napolyon'un 1852'den 1871'e kadar süren 10 yıla yakın hükümdarlığı sırasında, Avrupa diplomasisi, diğer küçük soruların yanında, üç büyük konu etrafında toplanır. Bunlar, sırasıyla, Kırım Savaşı, İtalyan birliğinin kuruluşu ve son olarak da Alman birliğinin kuruluşudur (Armaoğlu, 2010, s.437).

1870'lerin son dönemlerin de Osmanlı İmparatorluğu iki büyük olay yaşayacaktı. Birincisi Mithat Paşa önderliğinde ilan edilen I. Meşrutiyet ile Kanun-i Esasiye (1876) ve 1877-88 yılları arasında patlak veren Osmanlı-Rus (93) Harbi ve hemen sonrasında imzalanan Ayastefanos (3 Mart 1878) ve Berlin Antlaşmaları (13 Temmuz 1878).

Diğer yandan özellikle 1870'ler den itibaren "*Panslavizm*" deyimini Batı Avrupa siyasal çevrelerinde kullanılmaya başlamış olup, bununla, Rusya'nın önderliği altında, bütün Slav

kavimlerinin, siyasal dayanışmasını sağlamaya yönelik bir hareket kastedilmiştir (Armaoğlu, 2010, s.695).

II. Abdülhamid'in hükümdarlığı zamanını içeren otuzüç yıllık dönem (1876-1909), Osmanlı tarihinin en fazla olaylarla dolu dönemlerinden bir tanesidir. Tahta çıkışı da olağan üstü şartlarda gerçekleşmiştir. O dönem de dört aylık süre içinde üç değişik padişah (Abdülaziz, V. Murad ve Abdülhamid) tahta çıkmıştır. Sultan Abdülaziz (1861-76), meşrutiyet yanlısı askeri darbeye tahtan indirilecek. Tanzimat'ın mimarları olan Fuat Paşa'nın 1869'da, Ali Paşa'nın da 1871'de ölümüyle Abdülaziz siyasi gücü tekrar saraya taşıma fırsatına kavuşmuştu. Onun bu yöndeki çabaları, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın padişahı devirerek yerine Murad'ı padişah yapmak için harekete geçmesine neden oldu. Sultan Murad, başlangıçta Avrupa'nın edebiyatına, bilimine ve Avrupa'da olup bitene duyduğu ilgiden dolayı Mithad Paşa'nın reformcu fikirlerini çok iyi temsil eden bir hükümdar olarak görülmekteydi. Fakat yeni sultan ciddi şekilde alkol bağımlısı olmanın yanı sıra depresyon ve sinir nöbetleri geçirmekteydi. Bu yüzden de tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid (1876) geçirilecektir.

Bu kargaşaların yanında Balkanlar'da çok ciddi krizler ortaya çıkmaktaydı. 1875 yazından beri Hersek'te Hıristiyan isyancıların gerçekleştirdiği bir dizi saldırı birçok Müslüman köylünün katledilmesine neden olmaktaydı, Osmanlı Devleti de bunlara karşı kanlı misillemelerle cevap veriyordu. Bu kriz kısa zamanda tırmandı ve Bosna-Hersek'in bütün kısımlarına yayıldı.

Bosna'da ki ayaklanmayı fırsat bilen Sırp'lar 1876'da Osmanlıya savaş ilan edeceklerdi. Savaş Osmanlının başarısı ile devam ederken, Osmanlının yenileceğini uman Ruslar telaşa kapılarak Osmanlıya ateşkes için ultimatö verildi. Buna karşı Avusturya ve Rusya'nın Osmanlılara karşı ortak bir hareket düzenlemesinden korkan İngiltere, kendilerini Balkanlarda reformlar gerçekleştirilmesi yolunda bir konferansın toplanması için bastırmak zorunda hissettiler. İngiliz özel temsilcileriyle (Salisbury markizi, Hindistan'dan sorumlu bakan ve İstanbul'da ki İngiliz büyükelçi Henry Elliot) birlikte Rusya, Avusturya, Almanya ve Fransa temsilcilerinin katılımıyla 23 Aralık tarihinde konferans toplandı. Konferansta ortaya konan öneriler, yerli bir polis teşkilatı kurulmasından toprak verilmesine kadar bir dizi teklifi içermekteydi. Başlangıçta böyle bir konferans toplanması fikrine bile karşı çıkan Bab-ı Ali, ancak İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Edward Henry Stanley, İngiltere'nin verdiği her türlü desteği çekeceği tehdidinde bulunmasından sonra konferansa katılmayı kabul etmişti.

İşte tam da burada Mithad Paşa liderliğinde ki anayasacı, milliyetçi grupların kontrolü altında bulunan Osmanlı hükümeti, ortaya konan bütün taleple karşı şiddetli bir direniş gösterdi. Abdülhamid'in bütün uyarılarına rağmen Mithad Paşa ve arkadaşları Avrupalıların istediği

tavizlerden bazısının verilmesini reddettiler, böylece konferans başarısızlıkla sona erdi (Karpat, 2002, s.291-292).

26 Aralık 1876'da da Osmanlı İmparatorluğu artık anayasal bir monarşi oldu ve 1922'de saltanat kaldırılana kadar, ömrünün son kırk altı yılını bu rejimle tamamladı. Kısacası o çağda halk ve aydınlar tarafından "*İstibdad*" terimiyle anılmasına ve anayasal kurum ve prensiplerin ihlaline rağmen, Hamidiyye dönemi içinde anayasal monarşi veya "*Meşrutiyet*" dönemi terimini kullanmak gerekmektedir. Bu durum, her şeyden önce Kanun-i Esasi'nin lafzıyla ve bazı temel kurumlarıyla yürürlükte olmasıyla, imparatorluk coğrafyası içinde otonom bölgelerde ve bazı cemaatlerin yönetiminde parlamenter rejimin süregitmesiyle yakından ilgilidir. Osmanlı Kanun-i Esasi'si metin olarak, belirli zaafı ve parlamenter rejimin ihlalini kolaylaştırma olanaklarını içermekteydi. Osmanlı Kanun-i Esasi'sini hazırlayanlar, yani anayasacı liberaller anayasanın kendisini her şeyin çözümü olarak gören "anayasal romantizm" içindeki aydın bürokratlardı.

Anayasa metni Hamidiyye döneminin otoriter uygulamalarına açıktı. Hukuk yönünden, usul açısından zaafı olan bu belgenin; parlamenter rejimi henüz tanıyan, sendika, parti gibi ikincil grupların bulunmadığı bir toplumda geleneksel despot uygulamaların yaşamasına cevaz vereceği açıktır. Kanun-i Esasi'nin en zayıf yönlerinden biri, yetkili fakat sorumsuz bir hükümdarlık kurumunu tanımasıdır. Bir meşruti rejim için bu, istisnai derecede sakat ve çarpık bir nitelikti ancak 1905'ten sonra Çarlık Rusya Duma rejiminde benzeri görülebilirdi. Prusya anayasasında görüldüğü biçimde bir kabine vardı, ama meclis denetimine açık bir hükümet yoktu. Kaldı ki, Osmanlı anayasal sisteminde hükümet katiyen meclislerin muhatabı değildir. İcra yani hükümet meclislere karşı değil, saltanata karşı sorumludur. Hükümet programının kabulü, güvenoyu gibi kurumlar yoktur. Böyle kurumlar olmadığı gibi, II. Abdülhamit'in meclisleri toplamak ve dağıtmak, sadrazamları değiştirmek, nazırları tayin etmek gibi tasarrufları aslında anayasa metnine karşı bir durum değildi ve metinle müeyyideleri tasrih ve tarif edilmemişti. Kısacası eski mutlakıyetçi gelenek anayasal rejimde de devam etmekteydi (Ortaylı, 2008, s.243-245). Kanun-i Esasi, aslında padişahın egemenlik haklarına bir kısıtlama getirmiyordu. Yürütme yetkisini tümüyle elinde tutan padişah, sadrazam ve vekilleri (bakanları) istediği gibi atayıp görevden alabiliyordu. Meclisin vekiller üzerinde denetim yetkisi yoktu. Padişah, savaş ve barış yapma, istediğinde meclisi kapatma ve yeniden seçimlere götürme yetkisine de sahipti. Ayrıca padişahın, "kamu yararı için" polis soruşturması sonucunda kişiyi sürgün etme yetkisi vardı. Hükümdara tanınan haklara rağmen anayasa,

Avrupa etkilerinin Osmanlı bürokrasisinin bir bölümü içerisinde ne derecelere ulaştığının göstergesiydi.

Kanun-i Esasi uyarınca iki kanatlı bir parlamento oluşturuldu. Üyeleri seçim yoluyla belirlenen meclise Meclis-i Mebusan, üyeleri atama yoluyla belirlenen meclise de Âyan Meclisi deniyordu. İki meclisin oluşturduğu parlamento Meclis-i Umumi (Genel Meclis) olarak adlandırılmıştı. Âyan Meclisi'nin başkan ve üyeleri doğrudan padişah tarafından atanıyordu. Anayasaya göre Genel Meclis padişahın buyruğuyla Kasım'da açılıyor, mart başında çalışmalarını tamamlıyordu (Cleveland, 2008). Yazdıklarımızdan da anlaşılacağı gibi Osmanlı İmparatorluğu artık parçalanma sürecine çok tan girmişti,

Osmanlı parçalanırken, Balkanlar ve Ortadoğu'da ortaya çıkan yeni devletlerin sınırları, etnik-mezhepsel coğrafi özellikler dikkate alınarak değil, Büyük Devletlerin çıkarları ve istekleri göz önünde bulundurularak çizilmiştir. Özellikle İngiltere'nin dönemin süper gücü olarak Ortadoğu'da yeni sınırların belirlenmesinde başrolü oynadığı ve doğal sınırlar yerine karmaşık yapılı sınırları tercih ettiği görülmüştür. Bunun altında yatan en önemli neden de, bu karmaşık yapılı sınırlar sayesinde etkinliğini daha uzun süreli olarak sürdürebilme stratejisidir. Çünkü Büyük Devletler, önem verdikleri bir coğrafyadaki sorunların çözümünü istemezler. Sorunun sürmesi kendilerinin oraya sürekli bir şekilde müdahalesine zemin hazırlar.

Osmanlı Devleti'nin özellikle son döneminde, aydınların ve devlet ricalinin kendilerine en çok sorduğu soru: “devlet nasıl kurtulur?” idi. Kendilerine göre bazı çözümler de üretmeye çalışmışlardı. Öncelikli olarak, Osmanlı içinde Müslim-Gayrimüslim ayırımının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu Avrupalı Büyük Devletlerin Osmanlı'dan istedikleri bir düzenleme idi. Modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti'nin vatandaşları arasında eşitliği sağlaması beklenmekteydi. Osmanlı topraklarında yaşayan tüm insanları eşit vatandaş haline getirebilme hayali ile bir dizi reformlar yapılmış, “Osmanlıcılık” fikri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan düzenlemeler, Osmanlı'daki ayrılıkçı hareketleri hızlandırmıştı. Özellikle Balkanlarda ve Anadolu'da yaşayan Hıristiyanlar (Rum ve Ermeniler) Batı'dan aldıkları ekonomik, siyasi destekler ile kendi ulus-devletlerini kurma konusunda çalışmalarını yoğunlaşmışlardı. Kurdukları komiteler aracılığı ile Osmanlı topraklarında silahlı eylemler yaparak, anarşi ve terör yaratarak Avrupa kamuoyunun ilgisini çekmek ve bu sayede Osmanlı üzerindeki siyasi baskıları arttırmak temel strateji olarak belirlenmişti. Balkanlarda Makedonya, Doğu Anadolu'da ise Ermeni Sorunu Osmanlı'nın son 50 yılının en önemli sorunları olarak dikkati çekmekteydi. Her iki sorun konusunda da ciddi dış baskılar söz konusuydu.

Osmanlı aydınları, mevcut sorunları aşabilmenin en önemli yolunun anayasal rejimin kurulması olduğu sonucuna varmışlardı. I. Jön Türk Hareketi, bu hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamıştı. Fakat anayasal rejim konusundaki ilk deneme çok kısa ömürlü olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru aydınlar anayasayı yeniden yürürlüğe koymak amacıyla örgütlenmeye başlamışlardır. II. Jön Türk Hareketi, siyasi baskının yoğunluğu nedeni ile yurtdışında örgütlenmek zorunda kalmıştı. Bu Jön Türk Hareketi, etnik açıdan karmaşık bir yapıya sahipti. Meşrutî rejimin yeniden kurulması konusunda görüş birliği olmasına rağmen, öngördükleri kurtuluş yöntemi konusunda farklı görüşlere sahiptiler. Özellikle 1902 Paris Kongresinde bu görüş ayrılığı açıkça ortaya çıkmış ve Jön Türkler iki ayrılmışlardır: “*Merkeziyetçiler ve Adem-i Merkeziyetçiler*”.

İngiliz modelini esas alan adem-i merkeziyetçi kanadın lideri Prens Sabahattin, Fransız modelini esas alan merkeziyetçi kanadın lideri de Ahmet Rıza Bey idi. Ermeni, Arnavut ve Arap aydınları genellikle “adem-i merkeziyetçi” grubun içinde yer almayı tercih etmişlerdir. Böylece iktidara geldikleri takdirde kendi yaşadıkları bölgelerde özerk bir yönetimin kurulmasını sağlamayı planlamaktaydılar. Özerklik, bağımsızlık yolundaki ilk hedefti. Buna karşın, 1902 Kongresinde, adem-i merkeziyetçiler beklediklerini bulamamış, tezleri pek rağbet görmemiştir. İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme) Cemiyeti içinde etkin görevlere genellikle merkeziyetçilerin hakim olduğu görülmüştür. 1908 yılı Temmuz’unda Meşrutîyet yeniden ilan edildikten sonra Cemiyetin iki kanadı arasında rekabet yeniden alevlenmiştir. Prens Sabahattin kurdurduğu Ahrar (*Özgürlük*) Fırkası ile seçimlerde İttihat ve Terakki ile bir iktidar mücadelesine girmiştir. Ancak seçimlerden İttihatçılar büyük bir zaferle ayrılmışlardır. İlk raundu “Merkeziyetçiler” kazanmışlardır.

Adem-i merkeziyetçiler, iktidarı ele geçirmek için meşrutîyet karşıtı güç odakları ile (şeriat yanlısı) işbirliği yaparak, 1909 yılında bir darbe girişiminde bulunmuşlardı. Tarihe 31 Mart İsyanı olarak geçen bu darbe girişimi, sonuçları açısından Ahrarcılar için tam bir hezimetti. Hareket Ordusu’nun kısa sürede düzeni yeniden sağlamasından sonra Ahrar Fırkası faaliyetlerine son vererek tarihe karışmıştır. Başta Prens Sabahattin olmak üzere birçok Adem-i Merkeziyet taraftarı tutuklanmıştı. Prens Sabahattin ve Berat (Arnavutluk) milletvekili olan İsmail Kemal Bey gibi İngilizlere yakınlığı ile tanınan önemli kişiler, bu olaydan zarar görmeden kendilerini kurtarmayı ancak İngiliz diplomasisinin katkıları ile başarabilmişlerdir. Peki İngilizler neden, Adem-i Merkeziyetçilere destek vermişti? Çünkü İngiltere, Osmanlı’nın Adem-i Merkeziyetçi bir politikayı benimsemesini kendi çıkarlarına daha uygun bulmaktaydı. Osmanlı’nın federasyon benzeri bir örgütlenmeye gitmesi, İngiltere’nin Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’daki çıkarlarının savunulmasını kolaylaştıracaktı. Balkanlarda Arnavutlar, Doğu

Anadolu’da ve Doğu Karadeniz’de Ermeni ve Rumlar, Ortadoğu’da da Araplar ve Kürtlerin İngilizlerin ileri karakolları yapılması planlanmaktaydı. Ancak Almanya’nın desteklediği İttihatçılar, bu darbeyi Rumeli’deki etkinliği aracılığı ile başarısızlığa uğratmışlardı. Sonuç aslında İngilizler açısından da bir hezimetti. İkinci raunt da, “İttihatçı-Alman” ittifakının zaferi ile sonuçlanmıştı.

İttihatçılar Abdülhamit’i tahttan indirip yerine daha kolay kontrol edebilecekleri Mehmet Reşat’ı tahta çıkardıktan sonra, merkezi otoriteyi güçlendirmek için bir takım uygulamalara başlamışlardır. Bu merkezîyetçi politikalar özellikle bir takım ayrıcalıklara (silah taşıma, askerlik ve vergi muafiyeti gibi) sahip olan Arnavutlarda ciddi rahatsızlıklara yol açmıştır. 1909 yılından 1912 yılına kadar 4 yıl arka arkaya Rumeli’de Arnavut isyanları çıkmıştır. Muhalefet Arnavutları, İttihatçı iktidara karşı silahlı bir güç olarak kullanma ve bu güç aracılığı ile kurduğu baskı sonucunda yıldırma ve iktidardan uzaklaştırma stratejisi izlemiştir. Birçok Arnavut milletvekili ve aydınının muhalefet saflarında yer alıyor olması, Arnavutların yönlendirmesini kolaylaştırmıştır.

31 Mart İsyanından sonra dağılmış görünen muhalefet, 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf adı altında birleşmişti. Çok farklı eğilimlere sahip olmalarına rağmen muhalifleri birleştiren en önemli noktalar, İttihatçı karşıtlığı ve adem-i merkezîyetçi gelenek idi. İttihatçılar mecliste kendilerine karşı güçlü bir muhalefetin kurulduğunu gördükleri için, bir an önce seçimlere giderek muhalefeti hazırlıksız yakalamayı amaçlamış ve seçimlerde de elinden geldiğince muhalif mebus seçilmesini engellemeye çalışmışlardır. 1912 yılında yapılan seçimlerde İttihatçılar stratejilerini başarı ile uygulamışlar ve çok az muhalif seçimleri kazanabilmiştir. Bu seçimlere en büyük tepki Arnavutlardan gelmiş ve yeni bir ayaklanma başlatmışlardır. Aralarında birçok Arnavut milletvekili ve aydınının bulunduğu muhalifler, Adem-i Merkezîyetçi amaçlarına ulaşmakta Arnavutları, silahlı bir güç olarak kullanmışlardır. 1912 ayaklanmasının liderleri de seçilemeyen Arnavut milletvekilleri idi. İsyan öylesine etkili idi ki, isyancılar Üsküp’ü ele geçirmişler ve İttihatçıların merkezi Selanik’e yürümeye hazırlanıyorlardı. İsyancılar, meclisin feshini ve seçimlerin yenilenmesini, Arnavutluk’a özerklik verilmesini talep ediyorlardı. İttihatçılar durumun kontrolden çıktığını anlayarak iktidardan çekilmek zorunda kaldılar. Üçüncü raundu Adem-i Merkezîyetçiler kazanmışlardı.

Çıkan Balkan Savaşı’nın olumsuz etkileri ve yaşanan büyük başarısızlık Hürriyet ve İtilaf Fırkasını oldukça yıpratmıştı. 1913 yılında İttihatçılar “*Bab-ı Ali Baskını*” ile iktidarı yeniden ele geçirdiler. Dördüncü raundu “İttihatçılar” kazanmıştı.

I. Dünya Savaşına Almanların yanında girmeyi tercih eden İttihatçılar, savaşın kaybedilmesinden sonra kendi partilerini feshetmek ve liderleri de yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, bu ortamda kendisi için yeniden bir hayat alanı bulmuş ve iktidara gelmişti. Ancak bu iktidarını, Anadolu'ya kabul ettirmesi gerekiyordu. Ülke toprakları işgal edilmeye başlamış olmasına rağmen, Hürriyet ve İtilafçılar için asıl düşman olarak İttihatçılar görülmekteydi. İşgallere tepki gösteren “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine” ve “Kuva-i Milliye Hareketine” karşıydılar. Fırka ve halife-padişah Vahdettin kaderlerini İngiltere'ye bağlamışlardı. İstanbul'da “İngilizleri Sevenler Cemiyeti”ni kurarak kendilerini İngilizlere beğendirmeye çalışmaktaydılar. Bir kısım aydın ise “*Wilson Prensipleri*” cemiyetini kurarak ABD himayesini istemekteydi. Mustafa Kemal'in kurtuluş formülü ise açıktı: siyasi-hukuki-ekonomik tam bağımsızlık.

Sonuç ve Tartışma

18. ve özellikle 19. yüzyıl, Avrupa'da parlamentoların, denge politikalarının, ittifak ve itilafların, büyük göçlerin, savaşların ve çıkar ilişkilerinin çağıdır. 19. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa ülkelerinde imtiyazlı sınıfların dışında geniş yığınlar parlamentoyu oluşturmak hakkından yoksundu. Siyasal katılma sorunu, yüzyılın son çeyreğinde genel oyun kabulü ile yeni boyutlara ulaştığı gibi, oluşan parlamentoların yapısında da sınıfsal çok uluslu imparatorluklarda da etnik bir görünüm ağır basmaya başladı. Yine aynı yüzyılın ilk yarısında, parlamentolar, yükselen burjuvazi ile eski feodal sınıf sözcülerinin çatışma alanı idi. Yüzyılın son çeyreği ise, ağırlığını duyurmaya başlayan diğer sınıflarında bu çatışmaya katıldığına şahit oluyordu. Ancak çok uluslu imparatorlukların siyasal platformu olan parlamentolara yeni cevval bir savaşçı zümre girdi. Bu zümre ezilen etnik grupların temsilcileriydi. Milliyetçi burjuvazi, halkları ve temsil yetenekleri kısıtlı da olsa, siyaset arenasına çıkmıştı. Belki de 19. yüzyıl sadece Osmanlı'nın en uzun yüzyılı değildi, bütün Avrupa'nın en uzun yüzyılıydı.

Ancak anayasal düzenin ve parlamenter sistemin günümüze gelene kadar tam anlamıyla olgunlaşması içinse yaşlı ve yorgun dünyamızın iki büyük savaş atlatması gerekmektedir. Bugün bile dünyanın en modern, gelişmiş ve anayasal hukuk sistemine sahip ülkelerinin dahi demokrasiyi tam anlamıyla yaşadığı ya da toplumun bütün fertleri için eksiksiz uyguladığı da söylenemez. Osmanlı'nın son yüzyılı reformlar dönemidir. Bu reformların temel amacı, çokça belirtildiği gibi ordunun modernleştirilmesi olabilir ama 19. yüzyılın devlet adamı mali, adli ve idari alanda da bir bütün olarak modernleşmenin gereğini anlamıştı. 19. yüzyılın reformcuları Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliği içinde, kanun ve nizam egemenliği altında yaşamasını istiyorlardı. Bir toplumda değişme başladığında bu değişim, öngörülen alanlar kadar,

öngörülmeven alanlara da sıçrar. Bu nedenle Avrupa uygarlığı orduda, maliyede, yönetimde olduğu gibi kültürde, edebiyatta, günlük yaşamda da Osmanlı toplumu için model oldu. Tanzimat dönemi, Osmanlı toplumunda yeni bir insan tipinin ortaya çıktığı devirdir. Bu değişim kurumları, şehirleşmeye, kültüre, aileye, günlük yaşama etkilerini, modernleşme sürecinin Osmanlı toplumunda büyük farklılıklara yol açmıştır.

Günümüz Türkiye'sinin sorunlarını ve dinamiklerini kavramak, ülkenin dünya konjonktüründeki yerini olanca açıklığıyla görebilmek için ve Türk toplumunun hafızasında Avrupa olgusunun net bir biçimde algılanabilmesi için Osmanlı'nın son dönemlerinin çok iyi analiz edilmesi gerekir. Ünlü Türk tarihçi ve bilim adamı İlber Ortaylı'nın da dediği gibi İmparatorluğun en uzun yüzyılı bu dönemdir.

Ancak Osmanlı ya da Türkler 19. yüzyılda Avrupa'yı tanımadı, Türkler Büyük Selçuklulardan buyana zaten Avrupa ile ilişkiler içindeydi hatta daha da öncelerinde itibaren yönlerini sürekli batıya çevirmişlerdir.

Kısacası Avrupa ile Osmanlı arasındaki modernleşme süreçlerini ve Türk tarihinde ve toplumunun hafızasındaki Avrupa algısını karşılaştırmalı olarak ele almaya ve anlatmaya çalıştık ve vardığımız en büyük sonuç ve fark şu oldu. Avrupa'da modernleşme tabandan yani halk sınıfından gelişirken, Osmanlı'da bu gelişim ve milli uyanış, dönemim siyasi olaylarının büyük etkisi ve sonuçları ile halk sınıfına göre daha üst sınıflardan ve bürokrasi zümresinden kaynaklandığını ve zamanla da halka doğru yayıldığını görmekteyiz. İngiltere 1215, Fransa 1789, İtalyanlar 1860'lar, Almanlar 1870'ler de bu değişimi gerçekleştirmiş ya da en azından başlatmış olsalar da, her ne kadar Osmanlı geçte uyansa, şu bir gerçek ki Cumhuriyet dönemi ve kurucu kadrosu ve aydınları ile birkaç yılda modernleşmeyi gerçekleştirmiştir. Türk tarihinde deAvrupa ve Avrupalılık algıları da bütün bu saydığımız olaylar çerçevesinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Türkler zaten 1071'den bu yana Diyarı Rum'da, 1453'te Doğu Roma'nın ya da Bizans İmparatorluğunun varisi olmuşlardı.

Kaynakça

- Akşin, S. (2002). Siyasi Tarih 1789-1908, *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi Cilt 3*. İstanbul: Cem Tarih.
- Akyıldız, A. (2006). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl siyasi tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Barkey, K. (2011). *Farklılıklar imparatorluğu karşılaştırmalı tarih perspektifinden osmanlılar*, (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Versus Kitap.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Cleveland, W. C. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*. İstanbul: Agora Yayınları.
- Deak, F. (1931). Can Europe unite?. *Political Science Quarterly*, 46, 424-433.
- Kalergi, R. N. C. (1923). *Pan-Europa*. New York.
- Keynes J. M. (2009). *The economic consequences of the peace*, Great Minds Series. New York: Prometheus Book.
- Karpat K. (2002). *I. Meşrutiyet dönemi ve II. Abdülhamit saltanatı (1876-1909)*, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi Cilt 7*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Karpat, K. (2012). *Kısa Türkiye tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Lee, J. S. (2010). *Avrupa tarihinden kesitler*, (Çev. Ş. Aktur). Ankara: Dost Kitabevi.
- Lewis B. (2011). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da değişim ve anayasal rejim sorunu*. İstanbul: İş Bankası Seçme Eserler.
- Roberts, J. M. (2010). *Avrupa tarihi*, (Çev. F. Aytuna). İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Sander O. (2009). *Siyasi tarih ilk çağlardan 1918'e, Cilt 1*. Ankara: İmge Yayınları.
- Saydam A. (2002). *Tanzimat devri reformları, genel Türk tarihi ansiklopedisi, Cilt 7*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Shaw, J. S. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel reformlardan modern reforma geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemleri*, (Çev. F. Çakır), *Türkler Ansiklopedisi XII. Cilt*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Shaw, J. S. -Kural, E. (1994). *Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye, 2. Cilt*. İstanbul: E Yayınları.
- Sontag, J. R. (1971). *A Broken World: 1919-1939*. New York: Happer and Row.
- Tanör B. (1992), *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yalçıkkaya, A. (2002). *18. Yüzyıl ıslahat, değişim ve diplomasi dönemi (1703-1789)*, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Cilt 7*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yurdaydın, H. (2002). *Düşünce ve bilim tarihi 1600-1839, Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi Cilt 3*. İstanbul: Cem Tarih.

Extended Abstract

It is not a coincidence that the meaning and scope of “the modernisation” was altered in the 18th and 19th centuries. The development of capitalism throughout the earlier centuries had finally manifested its full impact and therefore this century was marked by profound changes taking place in political, economic and social spheres. The balances had shifted in favour of the European struggle while the Ottoman Empire strove to restore its authority both domestically and internationally by introducing reforms modelled on Western institutions.

During the 19th century, a fundamental cultural change took place in the Ottoman Empire, in relation to European expansion. Especially, in the years between 1683-1798 on the international stage, military defeats and territorial conflicts determined the era, when the imperial Ottoman state was much less successful than before. In those decades, the military balance shifted away from the Ottomans; Ottomans lost their superiority in military technology. The collapse of the Ottoman army following its failure to take Vienna (1683), opened a new era in Ottoman relations with Europe. Europe became aware of the weakness of the Ottoman Empire, and took to the offensive. In a century and a half of nearly continuous warfare, the Ottoman lost major territories. Then, there seemed some efforts to hinder the decline. The reformers who began to determine political developments after the seventeenth century, tried to restore the Golden Age of Süleyman I. (1520-1566). The Ottoman administrators first became aware of the superiority of the West after the defeats in Vienna between 1683 and 1699; the Ottoman public officials thereafter increasingly accepted Western superiority in the military field and then, in political and social areas. The decline of the Ottoman Empire had begun at the end of the seventeenth century, which brought about a skepticism on the traditional system. Ottomans faced the task of deciding which problems could be solved and turned into a linear path towards a better social, political and economical situation in the eighteenth century.

Ottomans had close relations with the Western world, and they were aware of the rise of a new civilization, but they steadfastly remained away from Western developments because of their conviction that they were superior. After the early eighteenth century, Ottoman public officials became aware that their assumptions were no longer absolute truths. Therefore, the Ottomans began to accept that they had been overwhelmed and challenged by a superior military power. The many defeats became the main motivation for the rise of a new attitude among the Ottomans and against the West.

As expected, the first examples of such reforms were initiated in the field of military with the Nizâm-ı Cedîd army of Selim III (1789-1807). Unfortunately for Selim III, the traditional

structure of the Empire could not absorb the change in one of the bases on which it stood as it rightfully regarded this as a threat to its existence and therefore this attempt failed. However, it was still a valuable experience for it showed that the success of reforms depended on their expansion to include all aspects of the Empire rather than remaining limited to a single area.

As Mahmud II (1808-1839) realised the need for replacement of the traditional structure with modern conceptions of state and administration, his era might be regarded as the start of modern Ottoman reforms. Indeed, Mahmud II had abolished the janissaries in 1826 after the introduction of his new army *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* therefore eliminating a major centre of resistance against reforms and supported this innovation with changes in the administrative structure of the Empire.

The major turning point in 19th century Ottoman modernisation was the announcement of Tanzimat reforms (3 November 1839) during the era of Sultan Abdülmecid (1839-1861) for it was a clear departure from the Ottoman perception of a traditional Ottoman society fragmented primarily along the lines of religion to one that was governed on the basis of equal rights. Such a shift in this understanding brought with it major transformations in the structure of state and administration and eventually their repercussions were revealed in the physical and administrative features of the Ottoman cities, especially in Istanbul. The 19th century marked a departure for the Ottoman Empire from what was termed as “Islamic” to “European” not only in the sphere of urban administration but also in political, social and economic spheres, the rapid changes of the century, however, were not specific to the Ottoman Empire.

In order to understand the extent and the size of transformation that Ottoman Turks went through, one should first look at the argument centred on concepts of “Eastern” and “Western European” societies and cities. The 19th and 20th century European theorists presented these two concepts as two opposing ends of a spectrum, and claimed their characteristics were regarded to be mutually exclusive, that is, while the European society possessed all the positive qualities associated with development and progress, the Eastern society symbolised backwardness and stagnancy.

Finally, reforms aiming to restructure mainly the state apparatus were incessantly maintained by the succeeding statesmen throughout the nineteenth and early twentieth centuries. Establishment of the Turkish Republic in 1923 is usually argued to be the culmination of such reform process. Although the continuity between the modernization attempts in the Ottoman Empire and Turkish Republic is underlined, the latter is treated distinctly and as a new beginning.

This conventional approach stems from several reasons but the belief or consideration that the reforms of the early Republican era (also known as, in behalf of the founder and president of the Turkish Republic until his death in 1938, Mustafa Kemal's era) were the marks of 'new Turkey instead of old' and thus a definite rupture from the past is the main drive for the assessment of this period separately. Along with this consideration, this period and the preceding one, the Turkish War of Independence (1919- 1922), are presented as the stages of the Turkish 'Revolution', in the first of which independence of the Turks were secured against imperialist powers and in the second, an independent new modern state was founded. Within this approach, Mustafa Kemal Atatürk has come to be famed as the 'savior' and revolutionary leader that modernized Turkey.